

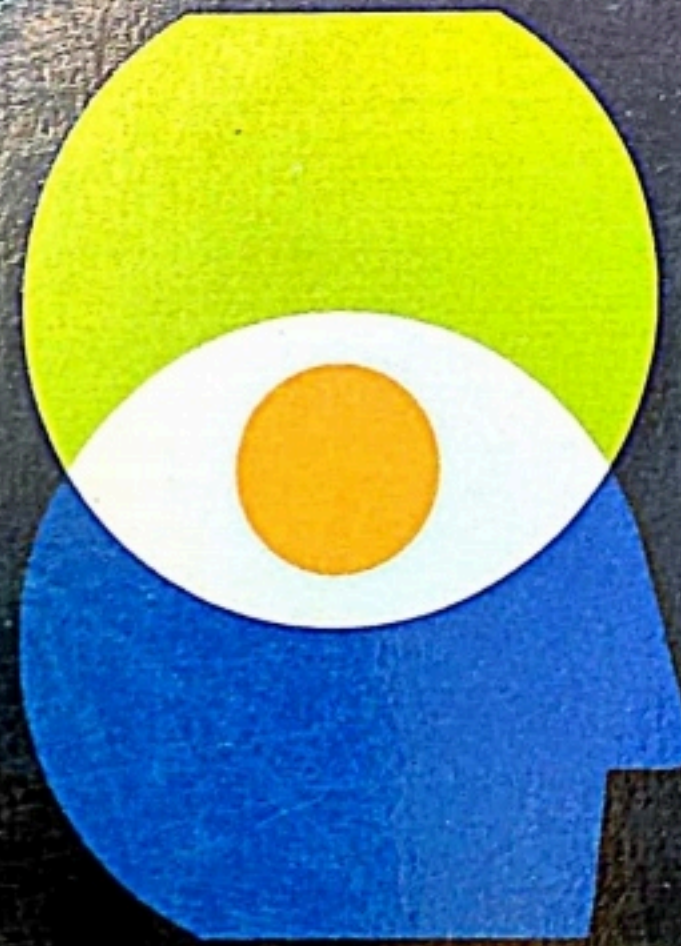
MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

International Multilingual Research Journal

Vidyawarta®

Issue-21, Vol-16 Jan. to March 2018

Editor

Dr.Bapu G.Gholap

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

Jan. To March 2018
Issue-21, Vol-16

Editor

Dr. Bapu g. Gholap

(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र खचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

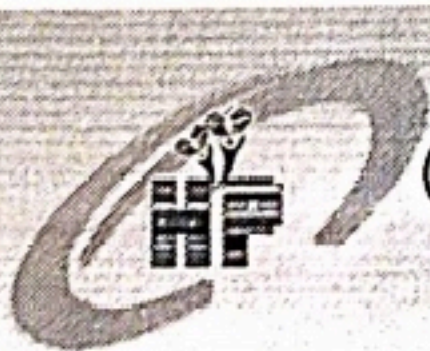
-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubl@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

- 14) Agrarian crisis an emerging challenge for the Indian agricultural society
Priya Singh, Allahabad || 72
- 15) The Behaviour of online Investors in Secondary Market A Study in Gorakh...
Dr. Amar Nath Tiwari, Gorakhpur, Uttar Pradesh || 78
- 16) IMPACT OF GOVERNMENT INITIATIVES ON CHILD LABOUR ISSUES: A STUDY IN INDIA
Dr P. VijayaKumar & Dr S.VijaySekhar Raju, Anantapuramu || 85
- 17) ७३ व्या घटना दुरूस्तीनंतर महाराष्ट्रातील ग्रामपंचायत व्यवस्था
प्रा. बबन आमले, जि. औरंगाबाद || 91
- 18) ज्ञानेश्वरांचे पसायदान - एक समीक्षण
डॉ.शशिकांत नवनाथ बांगर, संगमनेर || 94
- 19) शिक्षक प्रशिक्षण गुणवत्ता विकास संदर्भात चिकीत्सक अध्ययन
डॉ. आशा म. धारस्कर—भावसार, अकोला || 97
- 20) महात्मा ज्योतीराव फुले : कृतिशील समाजसुधारक
स.प्रा. शांतिलाल सांडू गायकवाड, जि औरंगाबाद || 100
- 21) संगीतातील दुर्लक्षित प्रयोगप्रधान संशोधन पद्धती
प्रा.अनिल प्रल्हाद निंबाळकर, अकोला (महाराष्ट्र) || 102
- 22) 'एका गर्भाशयाची गोष्ट' सामाजिक समस्येला थेट भिडणारी कादंबरी
प्रा.पोटे गवराम नाना, जि.सातारा || 106
- 23) कृष्णा अग्निहोत्री की कहानियों में नारी के विभिन्न रूप
एस. विजया, वरंगल, तेलंगाणा || 110
- 24) सूरसागर और जनवादी संस्कृति
डॉ. हरिणी रानी आगर, बिलासपुर (छ.ग.) || 113
- 25) 'हिंदी आत्मकथा में महिलाओं का योगदान'
प्रा. डॉ. भानुदास आगेडकर, वाई || 117
- 26) भवानीप्रसाद मिश्र के काव्य में प्रेमसंवेदना
डा. हरदीप कौर, होशियारपुर || 122

शिक्षक प्रशिक्षण गुणवत्ता विकास संदर्भात चिकीत्सक अध्ययन

डॉ. आशा म. धारस्कर—भावसार

सहाय्यक प्राध्यापक,

शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

*****

शिक्षण हया संकल्पनेत शिक्षण प्रशिक्षणाला अत्यंत महत्वाचे स्थान आहे. शिक्षक हा शिक्षणप्रणालीचा कणा आहे. हा कणा जेवढा मजबूत तेवढी शिक्षण प्रणालीही मजबूत बनते. आजच्या शिक्षक प्रणालीत शिक्षक म्हणजे विद्यार्थ्यांच्या डोक्यात माहिती कोंबणारा एक घटक झाला आहे पण एवढेच शिक्षकाचे कार्य नाही प्राचीन काळी अध्यात्मिक पिता ही भूमिका शिक्षणाने शिक्षकाची मान्य केलेली आहे. आधुनिक काळात तत्वज्ञ, मार्गदर्शक, उपदेशक ही भूमिका मान्य करण्यात आली आहे. पण त्यासाठी शिक्षकाचे शील, व्यक्तिमत्व, प्रेम, आदरभाव, बौद्धिकपात्रता आदराला पात्र ठरते. हयासाठी सर्वप्रथम वरील बाबींचे विकसन शिक्षणाच्या माध्यमातून होणे आवश्यक आहे. शिक्षक म्हणजे केवळ शिक्षण देणारे उपकरण ही आधुनिक भूमिका बदलने नितांत गरजेचे आहे. मानव संस्कृतीचा नैतिक दर्जा किंवा सदाचाराची झळाळी विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वास प्रदान करावयाची असेल तर विद्यार्थ्यांच्या मनात शिक्षकांबद्दल पूज्यभाव व आदरभाव निर्माण व्हायला पाहिजे. तसेच शिक्षक हा विद्यार्थ्यांमध्ये स्वतंत्ररित्या प्रत्येक गोष्टीचा अनुभव घेण्याचे सामर्थ्य निर्माण करण्याबाबत सदैव तत्पर असायला हवा. तो केवळ ध्वनीमुद्रक नको. शिक्षकाला स्वतःची चिकीत्सा तर करता यावीच पण त्याचसोबत विद्यार्थ्यांमध्ये त्याने ही स्वयंचिकीत्सेची क्षमता निर्माण करावी. कारण **Only teacher can supply a cleave Vision-**

आज शिक्षणामधून व्यक्तिविकासाचे ध्येय

साध्य करण्याचे प्रयत्न सुरू असले तरी हा विकास अत्यंत वरवरचा असा विकास आहे. आज वारंवार शिक्षणपध्दती, पाठ्यपुस्तके हयात परिवर्तने होत आहे. वास्तविक पाहता शिक्षणाने लवचिक असायला पाहिजे हयाबाबत शिक्षणतज्ञांनी अत्यंत जागृक असायला पाहिजे. नेमकी हीच बाब आजच शिक्षक प्रशिक्षणातून दिसून येत नाही.

शिक्षक—प्रशिक्षणाची गुणवत्ताविकास या संदर्भात विचार करतांना काही मार्गदर्शक तत्वांचा आधार घेणे क्रमप्राप्त ठरते.

मार्गदर्शक तत्वे :-

- (१) शिक्षक प्रशिक्षणाचा संबंध व्यक्तिमत्व विकास संकल्पनेशी जोडणे.
- (२) प्रशिक्षणाचा दृष्टिकोन निर्धारित करणे.
- (३) प्रशिक्षणांतर्गत असलेल्या ज्ञानाचा संबंध प्रत्यक्ष जीवनाशी जोडणे.
- (४) प्रशिक्षणातील शाश्वत तत्वांचे निर्धारण करणे.

N.C.F. २००५ मध्ये नमुद केल्याप्रमाणे “शिक्षणाच्या सार्वत्रीकीकरणासाठी अभ्यासक्रमाची व्याप्ती वाढवून त्यात ज्ञानाच्या, कामाच्या आणि कारागिरीच्या विविध समृद्ध परंपरा आणि वारसा अंतर्भूत करायचे भान ठेवायला हवे. आज अर्थव्यवस्थेच्या जागतिकीकरणामुळे लोकांमधील ज्ञान, परंपरा व कौशल्ये यांना धोका निर्माण झाला आहे. हया परिस्थितीत मुलांमधील सर्जनशीलता, नैतिकता आणि आत्मसन्मान यांची जोपासना व विकास करण्याच्या कार्याला व कृतीला शिक्षक—प्रशिक्षणात महत्व दिले गेले पाहिजे. शिक्षक प्रशिक्षणाच्या संदर्भात विचार केल्यास खालील मुद्यांना अनुसरून हया सर्व बाबींचा विचार करणे क्रमप्राप्त ठरते.

शिक्षक—प्रशिक्षण गुणवत्ता विकास संदर्भातील काही आवश्यक बाबी :-

Education for self control-

व्यक्तिमत्व विकासाकरीता शिस्त.

मुल्य जोपासना

नेतृत्व, नियोजन

राष्ट्रीय शिक्षणाचा विचार

पालकांचे शिक्षण.

सांस्कृतिक शिक्षण.

शिक्षक प्रशिक्षण गुणवत्तेचा संदर्भ :-

शिक्षक प्रशिक्षणातील गुणवत्ता हा संदर्भ आपल्याला नाकारून चालत नाही. गुणवत्तेचे प्रशिक्षण उपलब्ध होणे हे अत्यंत गरजेचे आहे. शिक्षक प्रशिक्षण गुणवत्तेचा संदर्भ आपण केवळ व्यवस्थेची जोडून चालत नाही तर तो मानवी मन, बुद्धी, व मानवीय घटकांशी जोडावा लागेल. ह्याला अनुसरून मनावरील संस्कारामुळे मानवीय मनाची होणारी जडण, घडण, बुद्धितील निर्णयक्षमता, बौद्धिक घटकांचा विकास, मानवी घटकांचा विकास, आध्यात्मिक व नैतिक विकास हा गुणवत्तेचा संदर्भ ठरतो. शिक्षक प्रशिक्षण महाविद्यालयातील भौतिक साधनपेक्षा महाविद्यालयाने **Vision, Mission** त्यानुसार महाविद्यालयातील प्राध्यापक, विविध घटकांशी होणा-या आंतरक्रिया हे गुणवत्तेचे संदर्भ ठरतात. शिवाय प्रशिक्षणार्थीच्या विकासासाठी घेणा-या विषयांचा अंतर्भाव अध्ययन, अध्यापन पध्दती, शिक्षक-विद्यार्थी संबंध शिस्तीच्या संकल्पना, वापरण्यात येणारी पाठ्यपुस्तके महाविद्यालयीन वातावरण, महाविद्यालयीन कामकाजाची उद्दिष्टे ह्याबाबी गुणवत्तेचे महत्वाचे संदर्भ व निकष असतात.

शिक्षक प्रशिक्षण गुणवत्तेचे सामाजिक संदर्भ :

आज शिक्षण प्रशिक्षणाचा विचार करता यासमोर अनेक आव्हाने दिसून येतात. आर्थिक, सामाजिक अशा अनेक आव्हानाला शिक्षक प्रशिक्षणास सामोरे जावे लागत आहे. त्यातील महत्वाचे आव्हान म्हणजे ढासळलेली नितीमत्ता, अशांतता, धार्मिक विव्देष, सांप्रदायिकता, जातीयता इत्यादी सामाजिक आव्हाने दिसून येतात. व्यक्ती जीवनात अशांतता, तणाव, संघर्ष उत्पन्न झालेले आहे. याचा परिणाम समाजावर व पर्यायाने राष्ट्रावर होत आहे. प्रशिक्षण हे बाजारू बनत असून ते एक वस्तू झाली आहे. प्रशिक्षणात क्रयणकृती आली आहे. ज्ञानाचा, शिक्षणाचा प्रत्यक्ष जीवनात उपयोग करण्याची पात्रता मात्र अद्यापही विकसीत झालेली नाही. ही बाब केवळ पुस्तकी ज्ञानातून साध्य होणार नसून प्रशिक्षणातूनच ही योग्यता

निर्माण व्हायला हवी. आणि ह्यामाठी **Re-education of intellect in right Values of life o realing the mind** ह्या बाबी आवश्यक आहेत. ह्या सर्व मानवी विचार केला तर सशक्त समाजाच्या निर्मितीसाठी योग्य प्रशिक्षणाची आवश्यकता आहे. त्यादृष्टिने शिक्षण प्रशिक्षणाच्या माध्यमातून शिक्षणामध्ये पुढील गुणांनी रूजवणूक व्हायला हवी.

The Practice of what is right and Proper as indicate in the Scripture

Living the ideals that have been intellectually comprehended during the studies

A Spirit of self Sacrifice

Control of Sense

Tranquility of mind

Practice of Concentration

During ones duty towards humanity.

खरा शिक्षक हा केवळ **Instruction** चा वापर करणार नाही तर खरा शिक्षक हा विद्यार्थ्यांना **Guide** करतो. ही पात्रता शिक्षण प्रशिक्षणातून शिक्षकामध्ये यायला हवी. ह्यासाठी त्याला आपल्या व्यक्तिमत्वात समायोजन क्षमता वृद्धिंगत करावी लागते. तेंव्हाच काही परिवर्तनाची अपेक्षा करू शकतो शिक्षकाचे वता सवंक हे **Joy load** मध्ये परिवर्तित करण्याची क्षमता प्रशिक्षणातून विकसीत व्हायला पाहिजे. शिक्षकाची भूमिका ही शाळा व समाज यातील **Bridge** ची असते. शिवाय तो पालक व विद्यार्थी यातील दुवा असतो या भूमिकाबाबतची जाणीव जागृती ही शिक्षण प्रशिक्षणातून व्हायला हवी. शिक्षक जर मुल्याचरण करणारा आवश्यक आहे तर तसे संस्कार प्रशिक्षणातून रूजायला हवे. शिक्षक प्रशिक्षणात शिक्षकाच्या ह्या मुल्याबाबत **Knowledge, Skill, attitude** विकसीत करणारा अभ्यासक्रम हवा. विविध अध्ययन पध्दतीसोबतच आत्मनिरीक्षणाची पध्दती ही प्रशिक्षणात अनिवार्य करण्यात यावी. शिक्षकाची भूमिका आजही **worked as a team, Serving as a Preachers** आणि **nourshing the culture** ही आहे. या बाबींचे संस्कार प्रशिक्षणातून व्हावे.

शिक्षक प्रशिक्षणाच्या गुणवत्ता विकासाच्या दृष्टिने

भारतीय तत्वज्ञानाचा अभ्यास व त्यातील आदर्श यांचा अभ्यास प्रशिक्षणांतर्गत देता येईल. शिक्षक हा Pureliving वे उदाहरण बनायला हवा. शिक्षकाची प्रत्येक कृती महत्त्वाची असते. आणि म्हणुन जीवनाच्या प्रत्येक क्षणात आध्यात्मिकता व सांस्कृतिकता यांचे आचरण करण्याचे प्रशिक्षण मिळायला हवे. शिक्षणातून व्यक्तिमत्व विकास, राष्ट्रीय दृष्टिकोन, सांस्कृतिक दृष्टिकोन रूजविणारा शिक्षक हा महत्त्वाचा घटक आहे. ह्या दृष्टिकोनातून त्याला भारतीय संस्कृती, वर्णव्यवस्था, भारतीय संविधानात्मक मुल्य ह्याची जाण आवश्यक असुन तो आपल्या व्यवसाया प्रती समर्पित वृत्तीचा हवा. मानवी संबंधाबद्दल त्याला जाण हवी. ह्या सर्वांसाठी Educational for Sustainable development हा विषय अभ्यासक्रमात असावा. सेवांतर्गत शिक्षक प्रशिक्षणातसुद्धा ह्याचा अंतर्भाव व्हावा. कारण शिक्षक **creative, innovative** असणे आवश्यक आहे.

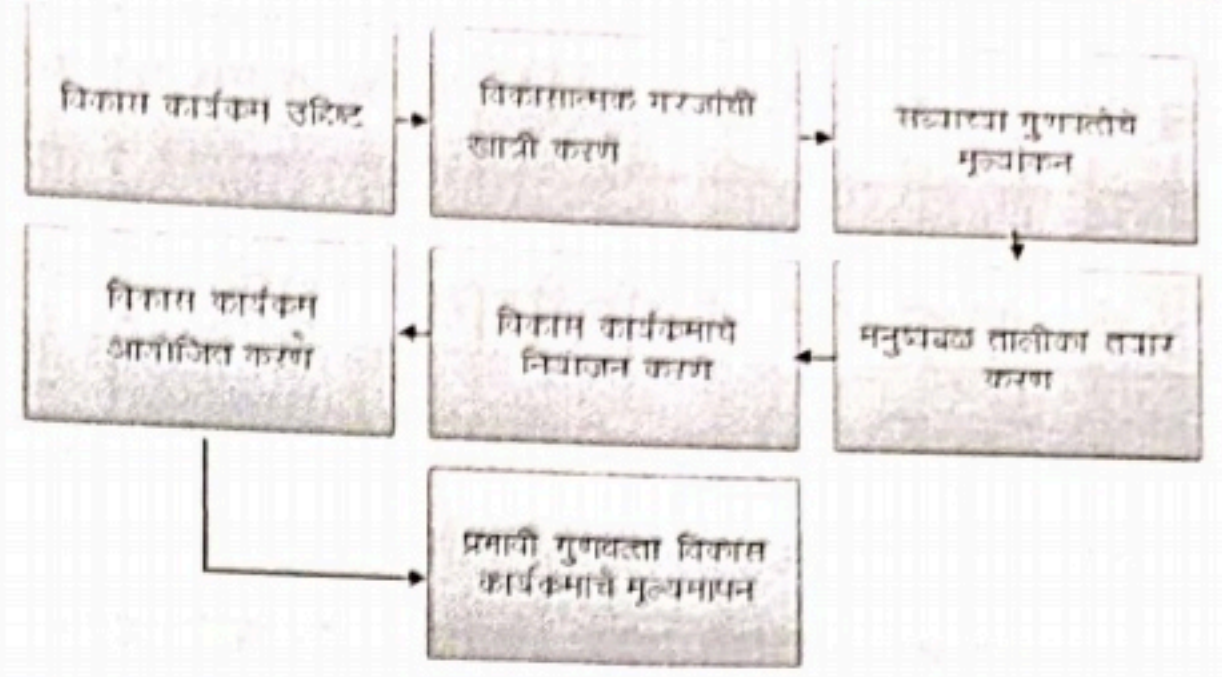
“The reward of true teacher is not a term of money. But the fact that he has moulded and shaped, trained let act in society student who will contribute to their glorious history of their communiar nation.” हा शिक्षक प्रशिक्षणातील मुळासंस्कार आहे.

शिक्षक प्रशिक्षणाच्या गुणवत्ता विकासनासाठी कार्यक्रमाची एक निश्चीत रूपरेषा ठरविणे आवश्यक असते. त्यादृष्टीने खालीलप्रमाणे गुणवत्ता विकास कार्यक्रमाचे

निर्धारित घटक विचारात घेणे महत्त्वाचे ठरते. गुणवत्ता विकास कार्यक्रमाची उद्दिष्टे ठरविणे. सद्यःपरिस्थितीतील गुणवत्तेचे मुल्यांकन करणे. विकासात्मक गरजांची खात्री करून घेणे. मनुष्यबळाचा प्राधान्याने विचार करणे. गुणवत्ता विकास कार्यक्रमाचे योग्य नियोजन करणे.

प्रशिक्षण कार्यक्रमाचे मुल्यमापन करणे.

शिक्षक प्रशिक्षण गुणवत्ता विकास कार्यक्रम :

गुणवत्ता विकसन कार्यक्रमाची फलनिष्पत्ती :- शिक्षकांमध्ये शिक्षणाच्या गुणवत्तेविषयी जागरूकता निर्माण होते.

नवनविन संशोधन व प्रचलित अध्यापन पध्दतीतील नवोपक्रमाप्रमाणे स्वतःमध्ये बदल घडवून आणणे शिक्षकांना सहज साध्य होते.

ज्ञानाच्या बाबतीत अद्यावतपणा आणण्यास शिक्षकांना मदत होते

सकारात्मक बदलाला प्रतिसाद देण्याचे प्रोत्साहन मिळते

वाढत्या वेगवेगळ्या जबाबदा—या पूर्ण करण्यास शिक्षक सक्षम बनतो.

वाढत्या विद्यार्थी संख्येला हाताळण्याची क्षमता विकसीत होते.

प्रत्येक पातळीवर पर्यवेक्षण व नेतृत्वामध्ये सुधारणा करणे शक्य होते.

उपलब्ध आर्थिक संसाधनाच्या कमतरतेचा प्रश्न हाताळण्याची क्षमता विकसीत होते.

तात्पर्य :-

शिक्षणातून कार्यकुशलता, कर्मकुशलता जर निर्माण व्हावयाची असेल तर मन व बुद्धी यांच्यातील समन्वय हा शिक्षणाच्या माध्यमातून साध्य व्हायला पाहिजे. त्यासाठी शिक्षक प्रशिक्षणाची गुणवत्ता वाढविणे आवश्यक ठरते.

संदर्भसूची :-

१) सर्वकष गुणवत्तेसाठी शालेय व्यवस्थापन लेखक : डॉ. सोनकांबळे, एम.बी; प्रा. चव्हाण, व्ही. जे

जे

२) शिक्षणोपनिषद : डॉ. देव व्ही.व्ही.